

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Рыхтуемца да алімпіяды

ТЭМАТЫЧНЫЯ ТРЭНІРОВАЧНЫЯ ПРАКТЫКАВАННІ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

ФРАЗЕАЛОГІЯ

1. Раствлумачце значэнне фразеалагізмаў, падб'ярыце сінанімічныя фразеалагічныя адзінкі.

Абразачь крылле, браць на заметку, вока на вока, даваць (даць) дразда, даваць (даць) задні ход, папяровая душа, задаваць (задаць) труса, на злом галавы, на грэчаскія календы, ні бэ ні мэ (ні кукарэку).

2. Раствлумачце значэнне фразеалагізмаў, падб'ярыце антанімічныя фразеалагічныя адзінкі.

Адным (тым жа) мірам мазаны, у (на) адкрытую, адпускаць (папускаць) лейцы, ад зямлі не адрас, адваротны бок медаля, дзясятая (сёмая) вада на кісялі, галава садовая, ёсць (свая) галава на плячах.

3. Запішыце 10 фразеалагізмаў, у склад якіх уваходзіць кампанент – назва расліннага свету. Раствлумачце значэнне фразеалагічнай адзінкі.

4. Запішыце фразеалагізмы, размеркаваўшы іх па слупках.

Адпавядаюць назоўніку	Адпавядаюць прыметніку	Адпавядаюць дзеяслову	Адпавядаюць прыслоўю

Бег на месцы, прыпасці да сэрца, адвод вачэй, агарод гарадзіць, як не пажар, новае слова, варочаць горы, вада не трымаецца, што ёсць сілы, блудная авечка, першы сарт, рады ў гады, пень асінавы, трапаць языком, як рэпу грызці, пашукаць такога, язык без касцей, белья мухі, даць дыхту, без толку.

5. Якія прыказкі выкарыстоўваюць беларусы, калі:

1) нешта робіцца па прыхамаці, калі мэта не дыктуецца неабходнасцю;

2) нельга вярнуць ранейшага становішча;

3) чалавек умешваецца ў чужыя справы, хоча выведаць тое, што яму ведаць неабавязкова;

4) трэба папярэдзіць, каб не напаткала няшчасце;

5) абставіны не даюць магчымасці выбраць сабе такую працу, да якой ляжыць душа;

6) сумняваюцца, што чалавек мае тое, пра што ідзе гаворка;

7) не шанцуе ў жыцці, непрыемнасці ідуць адна за адной або ўсе разам;

8) даюць зразумець, што далейшыя кантакты, сувязі або дружба спыняюцца;

9) шкадуюць, што надзеі або спадзяванні на лепшае не збыліся, хопіць, здавалася, для гэтага былі ўсе ўмовы і падставы;

10) прарочаць чалавеку поспехі ў працы, маючы на ўвазе яго згольнасці.

6. Запішыце фразеалагізмы, аднавіўшы кампаненты – назвы частак цела чалавека. Раствлумачце значэнне.

Браць (узяць) ____ на замок; браць (узяць) ____ у жменю; браць (узяць) ____ у рукі; браць (хапаць) за ____; не ____, а дом саветаў; без задніх ____ (валяцца, ляжаць); ____ не дарос; на ____ лёд, а на ____ лёд; не адтуль растуць ____; трымаць ____ востра; з'есці з ____.

7. Падб'ярыце беларускія адпаведнікі да рускіх прыказак.

1) Был бы хлеб, а зубы сыщутся; 2) дорог не обед, а привет; 3) если кажется, нужно перекреститься; 4) ешь – потей, работай – мёрзни; 5) мели, Емеля, твоя неделя; 6) маленький, да удаленький; 7) лучше синица в руках, чем журавль в небе; 8) любопытной Варваре нос оторвали; 9) нет худа без добра; 10) не рой другому яму – сам в нее попадешь; 11) чем богаты, тем и рады; 12) хоть бедно, да честно; 13) пашню пахать – не руками махать; 14) мягко стелет, да жестко спать; 15) и хочется, и колется.

8. Арыентуючыся на значэнне, устанавіце кампанентны склад фразеалагізмаў, выбраўшы патрэбнае з дужак. Раствлумачце паходжанне.

1) Студэнт (пецярбургскай, ваеннай, магілёўскай, смаргонскай, мінскай) акадэміі – 'гультаяваты, тупаваты навучэнец';

2) як (Базыль, Марка, Янка, Кастусь, чорт) па пекле – 'бесперастанку (рухацца, рабіць, часам без толку)';

3) (наесціся) як на (Каляды, вяселлі, Дзяды, свята, пажар) – 'выдатна, уволю';

4) абрасці (сувязямі, мохам, праблемамі, барадой, сябрамі) – 'адстаць ад жыцця, апусціцца';

5) адгароджвацца (тоўстай, высокай, берлінскай, кітайскай, цаглянай) сцяной – ‘адасабляцца ад каго-небудзь, чаго-небудзь’;

6) да пары (збан, гаршчок, чыгунок, слоік, кубак) ваду носіць – ‘не заўсёды так будзе, усяму бывае канец’;

7) за (нож, гуж, кнігу, галаву, розум) узяцца – ‘распачаць якую-небудзь справу, лічачы сябе здольным выканаць яе’;

8) (збіць) на (вялікі, салодкі, кіслы, смачны, горкі) яблык – ‘моцна’;

9) на (галаву, рукі, стол, хвост, зямлю) становіцца – ‘пагрозліва, варожа ставіцца да каго-небудзь’;

10) пусціць (вялікага, рудога, чырвонага, галасістага, чорнага) пеўня – ‘падпаліць’.

9. Запішыце 5 афарызмаў на тэму “Жыццё чалавека, народа”, укажыце аўтара выслоўя.

10. Запішыце перыфразы, якія...

1) называюць прадстаўнікоў пэўнай прафесіі, пэўнага занятку праз паказ іх форменнага адзення;

2) замяняюць афіцыйныя назвы краін;

3) замяняюць афіцыйныя назвы гарадоў.

ДАВЕДКІ

1. *Абразаць крылле* – ‘пазбаўляць магчымасці дзейнічаць, рабіць што-небудзь’, *сін.*: завязваць (завязаць) свет, засланяць (заслانیць) (увесць, божы) свет, звязваць па руках і нагах, звязваць рукі, падразаць крылы.

Браць на заметку – ‘запамінаць, звяртаць увагу, запісваць на памяць’, *сін.*: браць на зметак.

Вока на вока – ‘без сведак, без публічных асоб (гаварыць, сустракацца, заставацца і пад.)’, *сін.*: адзін на адзін, з вока на вока на чатыры вокі, сам-насам.

Даваць (даць) драгата – ‘у поўнай меры выявіць свае магчымасці, якасці’, *сін.*: знайсці сябе, паказваць сваё, паказваць сябе.

Даваць (даць) задні ход – ‘адступаць ад раней сказанага, зробленага, адмаўляцца ад ранейшага намеру, рашэння’, *сін.*: біць адбой, даваць адбой, заварочваць аглоблі.

Папяровая душа – ‘канцылярскі чыноўнік, бяздушны фармаліст, бюракрат’, *сін.*: канторскі пацук, крапіўнае семя, чарнільная душа.

Задаваць (задаць) труса – ‘баяцца, палохацца’, *сін.*: падтульваць хвост, труса святкаваць.

На злом галавы – ‘не думаючы, безразважліва, неабачліва (рабіць што-небудзь)’, *сін.*: заплюшчыўшы вочы, з бухты-барахты, з завязанымі вачамі, з кандачка, з налёту, з наскоку, на зламанне карка, на скрут галавы, проста з моста.

На грэчаскія календы – ‘ніколі’, *сін.*: калі рак (на гары) свісне, на святое ніколі, на святыя нігды, пасля дожджыку ў чацвер.

Ні бэ ні мэ (ні кукарэку) – ‘зусім нічога (не ведаць, не разумець)’, *сін.*: ні а ні бэ, ні бельмеса, ні бум-бум, ні бэ ні мя, ні вуха ні рыла, ні ў зуб (нагой), ні цэ ні бэ.

2. *Адным (тым жа) мірам мазаны* – ‘вельмі падобныя адзін да аднаго ў якіх-небудзь адносінах; адзін не лепшы за другога; з аднолькавымі недахопамі’, *ант.*: з іншага цеста (спечаны), не з такога цеста спечаны.

У (на) адкрытую – ‘нікольні не тоячыся, не маскіруючыся, зусім адкрыта (рабіць што-небудзь)’, *ант.*: за вочы.

Адпускаць (папускаць) лейцы – ‘змяншаць кантроль, паслабляць увагу, пільнасць, патрабаванні да каго-небудзь’, *ант.*: закручваць гайкі, падкручваць гайкі.

Ад зямлі не адрас – ‘вельмі нізкага росту, малы’, *ант.*: з каломенскага вярсту, хоць (ты) сабак вешай.

Адваротны бок медаля – ‘супрацьлеглы, ценявы, непажаданы бок якой-небудзь справы’, *ант.*: адзін бок медаля.

Дзясят ля (семая) вада на кісялі – ‘вельмі далёкі сляк’, *ант.*: свая кроў.

Галава гідовая – ‘нездагадлівы, няўважлівы, рассяяны чалавек’, *ант.*: з галавой, з царом у галаве, светлая галава, у цемю не біты.

Ёсць (свая) галава на плячах – ‘хто-небудзь дастаткова разумны, кемлівы’, *ант.*: дурны поп хрысціў, зрух па фазе, клёпкі не хапае, мазгі адсохлі, мазгі набакір, мазгі не на месцы, мякіна ў галаве, не ўсе дома, саломы ў галаве, шарыкі за ролікі заходзяць.

3. *Бярозаю ліцца* (‘моцна плакаць’); *вомегам* (другая назва балігаловы – двухгадовай расліны з сямейства парасонавых) *вылазіць* (‘кепска канчацца для каго-небудзь; не праходзіць бясследна. Звычайна пра расплату за які-небудзь учынак’), *даць (даваць) гарбуз* (‘адмаўляць таму, хто сватаецца’), *быццам чорт гарох малаціў* (‘васпаваты, рабы’), *мяшаць боб з гарохам* (‘блытаць розныя, несумяшчальныя рэчы’), *як бобу* (‘вельмі многа’), *як гарох* аб сцяну (‘нічога не дзейнічае на каго-небудзь’), *блудзіць у трох соснах* (‘не разбірацца ў самым простым, элементарным’), з *бору* па *сасонцы* (сабраць, набраць) (‘зусім выпадкова, адкуль папала, без разбору’), *грушы* на *вярбе* (‘недарэчнасць, несусвецца’).

4.

Адпавядаюць назоўніку	Адпавядаюць прыметніку	Адпавядаюць дзеяслову	Адпавядаюць прыслоўю
Бег на месцы, новае слова, блудная авечка, адвод вачэй, пень асінавы, белыя мухі	Вада не трымаецца, першы сорт, пашукаць такога, язык без касцей	Прыпасці да сэрца, агарод гарадзіць, даць дыхту, трапаць языком, варочаць горы	Як рэпу грызці, без толку, рады ў гады, што ёсць сілы, як на пажар

5. 1) Нешта робіцца па прыхамаці, калі мэта не дыктуецца неабходнасцю – *ахвота горш за няволю*; 2) нельга вярнуць ранейшага становішча – *адрэзанае лусты не прыклеіш*; 3) чалавек умешваецца ў чужыя справы, хоча выведаць тое, што яму ведаць неабавязкова – *будзеши многа (усё) ведаць – хутка (рана) пастарэеш (састарышся)*; 4) трэба папярэдзіць, каб не напаткала нечаканасць – *будзе і на крапіву мароз, прыйдзе і на крапіву мароз*; 5) абставіны не даюць магчымасці выбраць сабе такую працу, да якой ляжыць душа – *была б шыя – хамут знойдзецца*; 6) сумняваюцца, што чалавек мае тое, пра што ідзе гаворка – *была ў сабакі хата*; 7) не шанцуе ў жыцці, непрыемнасці ідуць адна за адной або ўсе разам – *бяда адна не ходзіць (другую за сабой водзіць), адна бяда не ходзіць*; 8) даюць зразумець, што далейшыя кантакты, сувязі або дружба спыняюцца – *вось вам хамут і дуга, я вам больш не слуга*; 9) шкадуюць, што надзеі або спадзяванні на лепшае не збыліся, хоць, здавалася, для гэтага былі ўсе ўмовы і падставы – *вось табе, бабка, і Юр'еў дзень*; 10) прарочаць чалавеку поспехі ў працы, маючы на ўвазе яго здольнасці – *вялікаму караблю – вялікае плаванне*.

6. Браць (узяць) *рот* на замок ('нічога не гаварыць, маўчаць'); браць (узяць) *вочы* ў жменю ('уважліва, пільна глядзець, углядацца'); браць (узяць) *ногі* ў рукі ('як можна хутчэй бегчы, уцякаць'); браць (хапаць) за *горла* ('сілай прымушаць да чаго-небудзь'); не *галава*, а *дом* саветаў ('хто-небудзь вельмі разумны, усна лагічна мысліць разважае'); без задумкі *ног* ('валяцца, ляжаць') ['у стане поўнай зняволенасці (ад стомленасці, ап'янення і інш.)']; *нос* не дарос ('хто-небудзь занадта малады ці недастаткова вопытны, каб займацца чым-небудзь'); на *вуснах* мёд, а на *сэрцы* лёд ('хто-небудзь знешне ветлівы, далікатны, а спадцішка прычыняе шкоду, непрыемнасці'); не адтуль растуць *рукі* ('хто-небудзь не мае якіх-небудзь здольнасцей, не можа зрабіць што-небудзь'); трымаць *вуха* востра ('апасваючыся чаго-небудзь, быць вельмі пільным, быць напаягатовым' і 'не давярацца каму-небудзь, быць асцярожным з кім-небудзь'); з'есці з *трыбухамі* (вантробамі) ('замучыць, загубіць нападкам, ганеннем').

7. 1) Был бы хлеб, а зубы сыщутся – *быў бы хлеб, а мышы збягуцца*; 2) дарог не обед – а прывет – *не дорага ежка, дорага пацешка*; 3) если кажется, нужно перекреститься – *перахрысціся, калі здаецца*; 4) ешь – потей, работай – мёрзни – *на яду мастак, а на работу сяк-так*; 5) мели, Емеля, твоя неделя – *мялі, васпане, пакуль язык не прыстане*; 6) маленький, да удаленький – *хоць маленькі, але ўдаленькі*; 7) лучше синица в

руках, чем журавль в небе – *лепш верабей у руцэ, чым жораў пад небам*; 8) любопытной Варваре нос оторвали – *цікаўнай Амілі нос прышчамілі*; 9) нет худа без добра – *ліха без добра не бывае*; 10) не рой другому яму – сам в нее попадешь – *хто яму капае, той сам туды трапляе*; 11) чем богаты, тем и рады – *чым хата багата, тым і рада*; 12) хоть бедно, да честно – *хоць у латаным, абы не ў хватаным*; 13) пашню пахать – не руками махать – *араць – не ў дуду іграць*; 14) мягко стелет, да жестко спат – *добра гаворыць, ды ня добра творыць, на вуснах – мядок, а на сэрцы – лядок*; 15) и хочется, и колется – *смачная кашка, ды зарабіць цяжка*.

8. 1) *Студэнт смаргонскай акадэміі* – 'гультаваты, дурнаваты навучэнец'. Смаргонская акадэмія – жартоўная народная назва промыслу лавіць і дрэсіраваць мядзведзяў, заснаваная князямі Радзівіламі ў XVII ст. у Смаргоні (Гродзенская вобл.). Мядзведзь – гэта тая жывёліна, якая цяжка паддаецца дрэсіроўцы.

2) Як *Марк Пякельнага* – 'бесперастанку (рухацца, рабіць, часам без толку)'. Выслоўе складалася на аснове легенды пра Марку Пякельнага. У ёй расказваецца, як сялянскі хлопец Марка многа дзён едзе па пекле на кані і ўвесь час са шкадаваннем і болем назірае, якія розныя пакуты церпяць грэшнікі, але нічым не можа ім дапамагчы.

3) *Наесціся* як на *Дзяды* – 'выдатна, уволю'. Дзяды – старадаўняе памінанне нябожчыкаў, а таксама дзень, калі адбываўся гэты абрад. На Дзяды гатавалася сем-дзесяць страў (куцця, бліны, клёцкі, яечня, мяса і інш.). Пасля малення гаспадар выходзіў з хаты і заклікаў на вячэру дзядоў-нябожчыкаў. Як на Дзяды – водгалас памінальнага абраду.

4) *Абрасці мохам* – 'адстаць ад жыцця, апусціцца'. Паходзіць з прыказкі *на адным месцы і камень мохам абрастае* і знаходзіцца ў семантычнай сувязі з яе сэнсам 'чалавек зжываецца з месцам, з абставінамі і не імкнецца да новага, апускаецца, адстае'.

5) *Адгароджвацца кітайскай сцяной* – 'адабляцца ад каго-небудзь, чаго-небудзь'. Выраз паходзіць з той жа крыніцы, што і *кітайская сцяна* ('неадольная перашкода'). Вялікая кітайская сцяна не толькі была сур'ёзнай перашкодай для ворагаў-вандроўнікаў з поўначы, але і сімвалізавала поўную ізаляванасць, адсутнасць сувязяў з суседзямі.

6) *Да пары збан ваду носіць* – 'не заўсёды так будзе, усяму бывае канец'. Выслоўе – скарочаны варыянт прыказкі, тлумачальная частка якой адпала: *да пары збан ваду носіць, вушка адарвецца і збан разаб'ецца і як збан наб'ецца, то і вада разальецца*.

7) *За гуж узяцца* – ‘распачаць якую-небудзь справу, лічачы сябе здольным выканаць яе’. Паводле паходжання, гэта першая частка прыказкі *ўзяўся за гуж – не кажы, што не дуж*. Выслоўе мае той самы сэнс, што і прыказка.

8) (Збіць) *на горкі яблык* – ‘моцна’. Уступае ў спалучальнасць толькі з дзеясловам *збіць* (зрэдку – з яго сінонімамі). Такі лексіка-фразеалагічны кантакт вытлумачаецца вобразнай асновай выслоўя: *горкі яблык*, звычайна з дзічкі, перш чым есці, б’юць аб цвёрдае, спускаюць кіслы сок.

9) *На хвост станавіцца* – ‘пагрозліва, варожа ставіцца да каго-небудзь’. Узнікненне фразеалагізма – вынік пераносу дзеянняў, стану гадзюкі на дзеянні, стан чалавека. Перад тым як несці імгненны ўкол ядавітымі зубамі, гадзюка рэзкім і дужым рухам становіцца на хвост.

10) *Пусціць чырвонага пеўня* – ‘падпаліць’. Узнікненне фразеалагізма звязана з тым, што ў славян сімвалам агню быў певень. Быў і звычай ахвяравання пеўня, каб залагодзіць, зрабіць літасцівым бога агню. Чырвоны колер – колер агню.

9. А жыццё (хоць памры!) не пачнецца з пачатку (В. Аколава. Ты і я); Гэта – мудрая тайна жыцця – жыць аддана, да забыцця (С. Грахоўскі. Тайна); Жыццё ж заўжды – іспыт на мужнасць.

Яе ж не возьмеш напратат... (Н. Мацяш. На лёс ці варта наракаць?); Асіліць не магу на тройку з мінусам адзін прадмет – жыццё (М. Танк. Зайздрасць); Жыццё ідзе кругам, вяртаючыся да пачатку, смерць – нацянькі (А. Разанаў. Палёт стралы).

10. Перыфразы, якія 1) называюць прадстаўнікоў пэўнай прафесіі, пэўнага занятку праз паказ іх форменнага адзення: *людзі ў белых халатах* – медыкі; *людзі ў бесказырках* – матросы; *воіны ў зялёных шапках* – пагранічнікі; 2) замяняюць назвы краін: *Купалы край, край азёр і балот, зямля над белымі крыламі, радзіма Скарыны* – Беларусь; *зямля Тараса, краіна Шаўчэнкі і Франка* – Украіна; *зямля Калумба* – Амерыка; *зямля Спартака і Гарыбальдзі* – Італія; *Сервантэса зямля* – Іспанія; *краіна сонца і вінаграду* – Малдавія; *краіна фіёрдаў* (фіёрд – вузкі, з крутымі і высокімі берагамі марскі заліў, які глыбока ўразаецца ў сушу) – Нарвегія; *бурыштыны край* – Латвія; *алмазны край* – Якуція; 3) замяняюць назвы гарадоў: *горад над Бугам* – Брэст; *горад над Нёманам* – Гродна; *горад шахцёрскага юнацтва* – Салігорск; *горад над Дзвіноў* – Віцебск.

Святлана МАРОЗ,
кандыдат філалагічных навук.

У метадычную скарбонку

ПРАДМЕТНАЯ АЛІМПІЯДА

Прадметная алімпіяда – спаборніцтва навучэнцаў устаноў сярэдняй агульнай, вышэйшай або прафесійнай адукацыі, якое патрабуе ад удзельнікаў дэманстрацыі ведаў і навыкаў у галіне адной або некалькіх дысцыплін. Алімпіяды суправаджаюцца цырымоніяй адкрыцця і ўрачыстым закрыццём (часта з выступленнямі творчых калектываў) з падвядзеннем вынікаў і ўзнагароджаннем найлепшых. Алімпіяда складаецца з некалькіх этапаў, якія ўмоўна таксама называюць алімпіядамі: школьны, раённы, абласны, рэспубліканскі (заклучны). Спаборніцтва адбываецца ў загадзя абранай навучальнай установе. Пачынаючы з раённай, на ўсіх алімпіядах прысутнічаюць назіральнікі і вядучыя алімпіяды. Пасля ідэнтыфікацыі ўдзельнікі размяшчаюцца ў аўдыторыях. Вядучыя тлумачаць правілы і ход працы, раздаюць заданні і неабходныя дапаможныя матэрыялы. Звычайна правілы надрукаваны на асобным лісце для кожнага ўдзельніка. Пасля выканання заданняў удзельнік вольны завяршыць працу раней адведзенага часу і сысці. Па-

сля завяршэння алімпіяды праводзіцца аналіз работ удзельнікаў і падлік балаў. Найлепшым удзельнікам прапануецца рыхтавацца да наступнага этапу алімпіяды. Прызёры алімпіяд звычайна атрымліваюць дыпломы і ўзнагароды. Алімпіяды кожнай вучэбнай дысцыпліны адрозніваюцца па спосабе правядзення і ходзе працы.

Міжнародныя алімпіяды школьнікаў – штогадовыя спаборніцтвы школьнікаў у розных галінах навукі. На спаборніцтвы запрашаюцца каманды краін, каманда адной краіны складаецца з 4 – 6 чалавек. Кожная краіна самастойна займаецца адборам каманды, якая звычайна складаецца па выніках нацыянальных алімпіяд.

Многія вышэйшыя навучальныя ўстановы самастойна праводзяць розныя алімпіяды сярод школьнікаў, удалы выступ на такіх алімпіядах дае льготы пры паступленні. Існуюць алімпіяды, якія не арганізуюцца ні ўрадам краіны, ні якой-небудзь канкрэтнай навучальнай установы (матэматычны конкурс “Кенгуру”, “Турнір гарадоў”, “Турнір юных фізікаў” і інш.).